

บทที่ ๒

ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของความเป็นเมือง

ความหมายและองค์ประกอบของเมือง

เมืองเป็นวิวัฒนาการด้านการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ การรวมตัวเป็นชุมชนเมืองครั้งแรกเกิดจากการที่มนุษย์หยุดการดำรงชีพแบบเร่ร่อน มารวมกลุ่มกันทำเกษตรกรรม เมื่อมีความเจริญทางด้านอุตสาหกรรม ชุมชนเคียโตจนเห็นความแตกต่างไค้ชัดเจนระหว่างพื้นที่ที่เป็นชุมชนเมืองกับพื้นที่ที่เป็นชนบท ปัจจุบันความก้าวหน้าทางการสื่อสารและคมนาคม ตลอดจนการพัฒนาพื้นที่เพื่อประโยชน์ ทำให้การให้ความหมายของคำว่า "เมือง" มีความยุ่งยากซับซ้อน หากอธิบายที่ชัดเจนไค้ยาก ทั้งนี้เพราะมิไค้มีความแตกต่างอย่างตรงกันข้ามระหว่างชุมชนเมืองกับชุมชนชนบทเท่านั้น แต่มีความแตกต่างระหว่างความเป็นเมืองภายในชุมชนเมืองแต่ละเมืองไค้ด้วย มีนักวิชาการพยายามให้ความหมายของเมืองไว้หลายท่าน เช่น มินโร กล่าวว่า

เมือง คือคนกลุ่มหนึ่ง เป็นคนกลุ่มใหญ่และคนเหล่านี้อยู่รวมกันเป็นจำนวนมากในอาณาบริเวณที่กำหนด บริเวณที่กลาวนั้นอาจมีฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีอำนาจจัดการปกครองและดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางประการ เพื่อประโยชน์ของท้องถิ่นไค้โดยตนเองอีกทั้งหาทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น อันเนื่องมาจากการมีชีวิตอยู่รวมกันเป็นจำนวนมากนั้น

วูลสตัน ไค้คำอธิบายว่า

• ซามูเอล คูนิง, ชุมชน. แปลโดย ประสาท หลักศิลา
(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒

เมือง คือบริเวณทางภูมิศาสตร์ที่มีอาณาเขตจำกัดและมีผู้คนจำนวนมากตั้งบ้านเรือนอยู่คึกคัก
 ผู้คนเหล่านี้มีความสนใจและมีสถานต่าง ๆ เป็นแบบเดียวกัน อยู่ภายใต้การปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่ง
 ได้รับมอบอำนาจจากรัฐบาลกลาง ให้ดำเนินการปกครองตนเองได้ *

เวเบอร์ ให้คำอธิบายว่า "เมือง ได้แก่บริเวณใดก็ได้ซึ่งจัดการปกครองท้องถิ่นร่วมกัน
 และต้องมีประชากรอย่างน้อย ๑๐,๐๐๐ คน" ๒

มาร์ก "เมืองมิใช่เพียงประชากรจำนวนหนึ่งอยู่ร่วมกันและมีความสะดวกสบายทางสังคม
 ท่อกันเท่านั้น แต่เป็นภาวะทางจิตใจเป็นที่รวมของธรรมเนียมประเพณี ความมีระเบียบแบบแผนต่าง
 จากชนบทอีกด้วย" ๓

ควินน์ "เมือง เป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ เกี่ยวกับความหนาแน่นอย่างหนึ่งอย่างใด
 เป็นพิเศษ" ๔

นอกจากนี้แต่ละประเทศยังให้ความหมายของเมืองแตกต่างกัน เช่น สหรัฐอเมริกา
 เมืองหมายถึงบริเวณที่อยู่ในท้องที่ปกครองและดำเนินการของเทศบาลตามกฎหมาย ในอังกฤษสมัย
 หนึ่งเคยหมายถึงบริเวณท้องที่ตำบลซึ่งเป็นอาณาเขตการปกครองของบิชอป และคามัทสันของนัก
 ประวัติศาสตร์ เมือง หมายถึงอาณาบริเวณชุมชนภายในกำแพงเมือง เช่น กรีกและโรมัน ๕

* เรื่องเดียวกัน.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓

๓ เรื่องเดียวกัน.

๔ เรื่องเดียวกัน.

๕ Noah Webster, Webster's New Twentieth Century

Dictionary, (N.Y : The World Publishing Company, 1962) 2nd ed.

Jean L. Mckechnie, Revised. P. 331

สำหรับประเทศไทย ให้ความหมายของเมืองอย่างกว้างขวาง บางครั้งหมายถึงโลก เช่น เมืองมนุษย์ บางครั้งหมายถึงประเทศ เช่น เมืองไทย บางครั้งหมายถึงจังหวัด อำเภอ หรือชุมชนที่เป็นที่ตั้งของศาลากลางจังหวัด เช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองแกลง เมืองโคราช เป็นต้น * สำหรับความหมายของเมืองที่ใช้อย่างเป็นทางการ อนุโลมใช้เขตเทศบาลเมืองเป็นหลัก ในการกำหนดเขตเมือง ทั้งนี้เพราะชาติสถิติแบ่งแยกเขตเมืองตามจำนวนประชากรที่มีอยู่ แม้ว่าเขตเทศบาลจะรวมเอาเขตชนบทไว้บ้างก็ตาม^๒ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการมีความเห็นว่า เมืองควรประกอบด้วยหลักเกณฑ์ดังนี้

๑. จำนวนประชากร บริเวณที่เป็นเมืองต้องมีประชากรมากพอสมควร ซึ่งแต่ละประเทศกำหนดไว้ต่างกัน เช่น เดนมาร์กกำหนดว่า เขตเมืองต้องมีประชากรไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ คน ไอร์แลนด์ไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ คน ฝรั่งเศสไม่ต่ำกว่า ๒,๐๐๐ คน สหรัฐอเมริกาไม่ต่ำกว่า ๒,๕๐๐ คน กรีซไม่ต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ คน เป็นต้น

สำหรับประเทศไทย ประชากรในเขตเทศบาลเมืองไม่ต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ คน และเทศบาลนครไม่ต่ำกว่า ๕๐,๐๐๐ คน ส่วนเทศบาลตำบลไม่กำหนดจำนวนประชากรไว้

การใช้จำนวนประชากรมีข้อบกพร่องคือ บางชุมชนมีจำนวนประชากรมาก แต่มีระดับความเป็นเมืองต่ำ ขณะที่บางชุมชนมีจำนวนประชากรน้อย แต่มีระดับความเป็นเมืองสูง การใช้จำนวนประชากรเป็นเครื่องกำหนดนี้ เป็นวิธีการทางค่านสถิติและนักประชากรศาสตร์ เพื่อให้เห็นภาพของเมือง

๒. ความหนาแน่นประชากร ยังไม่มีความเห็นพ้องต้องกันในเรื่องความหนาแน่น เช่น เจฟเฟอร์สันเสนอว่า เมืองต้องมีความหนาแน่นไม่ต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ คน / ตร.ไมล์ และต้องมีสิ่ง

* อูทัย สินธุสาร, "เมือง" สารานุกรมไทย ๑๔ (๒๕๒๑) : ๓๕๒๓.

^๒ ดร. สุชาติ ประสิทธิ์รัฐศิลป์ "ปัญหาการเติบโตของเมืองและการวัดระดับความเป็นเมือง" ใน สัมมนาปัญหาหนครหลวง ครั้งที่ ๑. (พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.) หน้า. ๒๔.

อำนาจความสะกดต่าง ๆ ทั่ว ส่วนวิลคอกส์เห็นว่า เมืองต้องมีความหนาแน่นไม่ต่ำกว่า ๑,๐๐๐ คน / ตร.ไมล์ ถ้าอยู่ระหว่าง ๑๐๐ - ๑,๐๐๐ คน เป็นชนบทและต่ำกว่า ๑๐๐ คน เป็นหมู่บ้าน

สำหรับประเทศไทย กำหนดไว้ใน พ.ร.บ. เทศบาลว่า เทศบาลเมืองและเทศบาลนคร ต้องมีความหนาแน่นไม่ต่ำกว่า ๓,๐๐๐ คน / ตร. กม.

๓. ลักษณะการประกอบอาชีพ (Function) ของชุมชน เป็นความผูกพันกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจระหว่างเศรษฐกิจขั้นพื้นฐานและเศรษฐกิจ ไม่ใช่พื้นฐานของเมืองกับชนบทรอบเมือง ชุมชนเมืองต้องไม่มีอาชีพทางเกษตรกรรม ถ้ามีอาชีพทางเกษตรกรรมมากจัดเป็นชนบท

๔. พื้นที่ที่กำหนดโดยตัวกฎหมาย เพื่อการบริหารกฎหมายจะระบุว่าพื้นที่ใดเป็นเมือง พื้นที่ใดเป็นชนบท

นอกจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวแล้ว นักวิชาการบางท่านยังมีความเห็นว่าควรมีองค์ประกอบอื่นอีกเช่น เมืองต้องมีบริการสาธารณะที่เป็นการใช้จักรกล (Mechanical Infrastructure) เช่น ระบบการระบายน้ำ การกำจัดน้ำเสีย การประปา อันเป็นภาระหน้าที่ของรัฐบาลที่จะจัดหาให้ เมืองต้องมีสัญลักษณ์ของความมั่งคั่ง (A Symbol of wealth) ซึ่งมักปรากฏทางกายภาพ เช่น นครปารีสมีหอคอยไอเฟล นครซานฟรานซิสโกมีสะพานโกลเดนเกต เป็นต้น สิ่งก่อสร้างเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการมีฐานะทางเศรษฐกิจ บางเมืองจะเห็นได้จากพระราชวัง วัด บ้าน หรืออาคารที่แสดงออกทางด้านวัฒนธรรม มีความวิจิตรบรรจง เมืองจะต้องมีลักษณะการดำรงชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผน มีระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับยึดถือปฏิบัติ

จากหลักเกณฑ์และองค์ประกอบที่ใช้พิจารณากำหนดว่าชุมชนใดเป็นเมืองและชุมชนใดเป็นชนบท จะเห็นได้ว่านอกจากเทศบาลแล้ว สุขาภิบาลเป็นชุมชนที่จัดเป็นเมืองได้เช่นกัน แม้ว่าจะมีความ

Wallace F. Smith, Urban Development.,

(New Jersey : University of California Press., 1975.), pp. 2 - 8

แตกต่างกันอยู่บางระหว่างสุขาภิบาลแต่ละแห่ง สุขาภิบาลบางแห่งมีความหนาแน่นประชากรสูง มีรายได้อีก และเป็นพื้นที่ที่กฎหมายกำหนดให้มีการปกครองท้องถิ่นได้เอง เช่นเดียวกับเทศบาล แต่การปกครองแบบเทศบาลมีข้อสังเกตคือ

๑. การจัดตั้งเทศบาล แม้จะมีการกำหนดมาตรฐานความหนาแน่นประชากร กำหนดไว้เพียงเทศบาลนครและเทศบาลเมืองเท่านั้น ส่วนเทศบาลตำบลไม่ได้กำหนด นอกจากนี้ กำหนดให้พื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของศาลากลางจังหวัดทุกจังหวัดเป็นเทศบาล ทำให้เมืองมีความเหลื่อมล้ำกันอยู่ การจัดตั้งเทศบาลจึงเป็นกลยุทธ์หนึ่งทางด้านการปกครอง บางแห่งมีขนาดเล็กกว่าสุขาภิบาล

๒. องค์การบริหารงานของเทศบาล ซึ่งจะต้องมีพนักงานประจำแบ่งส่วนราชการ ออกเป็นส่วนต่าง ๆ ทำให้มีค่าใช้จ่ายเพื่อเป็นค่าจ้างสูง รายได้ของเทศบาลส่วนใหญ่ใช้จ่ายเพื่อจ้างเจ้าหน้าที่ ทำให้มีงบประมาณเหลือเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นน้อย ต้องพึ่งงบประมาณจากส่วนกลาง และเป็นงบประมาณที่ต้องเฉลี่ยให้กับเทศบาลทั่วประเทศ เทศบาลส่วนใหญ่มีรายได้ไม่เพียงพอกับการใช้จ่ายตามหน้าที่ที่กฎหมายกำหนด

๓. การกำหนดอาณาเขตพื้นที่ที่เทศบาล ไม่มีหลักเกณฑ์แน่นอน เทศบาลส่วนใหญ่ขยายอาณาเขตพื้นที่ไปตามแนวสิ่งปลูกสร้างเพื่อประโยชน์ในการควบคุมอาคาร และการจัดเก็บภาษี ทำให้พื้นที่เมืองขยายกว้างไม่สามารถให้บริการได้เพียงพอ นอกจากนี้พื้นที่เมืองอาจติดกันจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน ไม่สามารถมีฐานะเป็นเมืองโดยตนเอง เช่น สุขาภิบาลบ้านสวน สุขาภิบาลบ้านกล้วย ที่ตั้งอยู่ชั้คิ้วเมืองชลบุรี เป็นต้น

ริก (Rigg) ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลง ๒ แนวทางคือ

ก. เมื่อหมายถึงวิธีการหรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงว่ามีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องใด ส่วนใด คำที่ใช้ในความหมายนี้คือ การเติบโต (Growth) การแปลงรูป (Transformation) และการพัฒนา (Development)

ข. เมื่อหมายถึงจังหวัดหรือขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงมีปัจจัยเรื่องเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง คำที่ใช้ในความหมายนี้คือวิวัฒนาการ ปฏิวัติ ปฏิรูป

ข. เมื่อหมายถึงจังหวัดหรือขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงมีปัจจัยเรื่องเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง คำที่ใช้ในความหมายนี้คือวิวัฒนาการ ปฏิวัติ ปฏิรูป

โดยทั่วไปใช้ความหมายของคำเหล่านี้สับสนกันระหว่างการเปลี่ยนแปลงที่เป็นการเติบโต การแปลงรูป และการพัฒนา กล่าวคือการเติบโตเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับของการกระทำ (Changes in performance level) สามารถเห็นผลของการเติบโตว่ามีการเพิ่มขึ้นใน ขนาดน้ำหนัก หรือกำลังอำนาจ สำหรับคำว่า การพัฒนา เป็นการเปลี่ยนในระบบของการกระทำ (Change in the system which performs) สามารถเห็นผลได้จากการเปลี่ยนแปลงใน คุณภาพหรือประสิทธิภาพ ส่วนคำว่า การแปลงรูป เป็นการเปลี่ยนแปลงในปัจจัยแวดล้อม (Change in environment factors) สิ่งเหล่านี้อาจเกิดขึ้นควบคู่กันหรือไม่ก็ได้ เช่น มีการเติบโตโดยไม่มีการพัฒนา หรือมีการพัฒนาโดยไม่มีการเติบโตก็ได้ อาจเกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อย ที่เรียกว่าวิวัฒนาการ หรือเกิดอย่างกระทันหันที่เรียกว่าปฏิวัติหรือปฏิรูปก็ได้

เมื่อพิจารณาถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงในขนาดและรูปร่างของเมืองอันเนื่องมาจาก องค์ประกอบของเมือง ย่อมหมายถึงเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงในระดับของการกระทำ โดยเห็นได้ จากการศึกษาเมืองที่มีการเพิ่มในขนาด หรืออำนาจ ซึ่ง กราส ไทคาล์อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลง ของเมืองว่า เมืองจะเติบโตขึ้นเมื่อมีการตั้งบ้านเรือนถาวรแล้ว มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากัน มากขึ้น ถ้าสภาพเช่นนี้ยังคงเป็นอยู่ต่อไป เมืองจะกลายเป็นนครหรือมหานคร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ ทรัพยากรธรรมชาติเพียงพอ ที่ตั้งของเมืองไม่ไกลเมืองใหญ่จนเกินไปและมีภูมิอากาศเหมาะสม ที่จะอยู่อาศัย ส่วนคูดี มีความเห็นว่าบริเวณโคจรขยายตัวเติบโตขึ้นเป็นเมืองใหญ่นั้นขึ้นอยู่กับ การที่บริเวณนั้นมีการหยุดพักการขนส่งหรือไม่ อาจเป็นการหยุดพักเพื่อเปลี่ยนวิธีการขนส่งจากทางเรือ เป็นทางรถไฟ หรือจากทางรถไฟเปลี่ยนเป็นทางเรือ หรือเป็นการหยุดพักเพื่อแลกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ ในสินค้า ไม่ว่าจะเป็นการหยุดเพื่อเปลี่ยนวิธีการขนส่งหรือเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ เป็นกิจกรรมที่ดึงดูดให้ มีการปฏิบัติงานร่วมกันของคนจำนวนมาก แมคเคนซี ยกตัวอย่างการเติบโตของเมืองในสหรัฐอเมริกา

• อมร รัชศาสตร์. "กระบวนการพัฒนา" ใน อมร รัชศาสตร์ และ ชัคคิยา กรรณสูตร บก. ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (พระนคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๓) หน้า ๓ - ๕

ว่าเกิดจากการพัฒนาการขนส่งทางน้ำ ทางรถไฟ และทางรถยนต์ สมัยที่การขนส่งทางน้ำมีความสำคัญ เมืองจะเกิดขึ้นตามริมฝั่งแม่น้ำ สมัยที่มีการขนส่งทางรถไฟ การเติบโตของเมืองจะอยู่ห่างชายฝั่งเข้าไป เมื่อมีการพัฒนาการขนส่งทางรถยนต์ในศตวรรษที่ ๒๐ มีเมืองใหญ่ ๆ เกิดขึ้นตามภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศ

ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการเมืองและองค์ประกอบของเมือง

นักภูมิศาสตร์เชื่อว่า เมืองย่อมมีวิวัฒนาการและขยายตัวได้เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิต การขยายตัวของเมืองจะสังเกตได้จากการเพิ่มขึ้นของประชากรและมีความซับซ้อนด้านการใช้ที่ดิน แม้ว่าเมืองแต่ละเมืองจะมีความแตกต่างกันในด้านที่ตั้งและสภาวะแวดล้อม จำนวนพลเมือง ความเข้มมาทางประวัติศาสตร์ กิจกรรมภายในตัวเมือง แต่สิ่งที่เหมือนกันคือส่วนประกอบทางกายภาพของเมือง เช่น ถนนหนทาง อาคารบ้านเรือน ท่าเลที่ตั้งของกิจกรรม ฯลฯ มีการขยายตัวต่างกัน บางเมืองมีการขยายตัวเต็มพื้นที่ทางการปกครอง (Truebounded City) ซึ่งเป็นไปได้ยาก บางเมืองขยายตัวเร็วเกินกว่าพื้นที่ทางการปกครอง (Overbound City) บางเมืองมีพื้นที่กว้างเกินไป การขยายตัวไม่เต็มพื้นที่ (Underbounded City) การปรับคัระหว่างจำนวนประชากรและกิจกรรมที่เพิ่มขึ้น กับขนาดของพื้นที่ทำให้เมืองมีรูปร่างและโครงสร้างต่างกัน นอกจากนี้การขยายตัวของเมืองยังมีความสัมพันธ์กันระหว่างเมืองตามรูปแบบการตั้งถิ่นฐานอีกด้วย ความสัมพันธ์ด้านการตั้งถิ่นฐานแต่ละเมือง มีทั้งความสัมพันธ์ในแนวกิ่ง (Vertical arrangements) เป็นการจัดลำดับขนาดของเมือง กับความสัมพันธ์ตามแนวนราบ (Horizontal arrangements) เป็นการศึกษารูปร่างและระยะทางการขยายตัวซึ่งมี ๓ ประเภทคือ การตั้งถิ่นฐานของเมืองตามแนวยาว ตามเส้นทางคมนาคม (A linear pattern) การตั้งถิ่นฐานของเมืองแบบรวมกลุ่ม (A Cluster pattern) เป็นการเติบโตแบบรวมกลุ่มตามแหล่งทรัพยากรและการตั้งถิ่นฐานของเมืองแบบกระจาย (A Uniform pattern) เป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่เป็นศูนย์กลาง

การอธิบายเรื่องการพัฒนาการขยายตัวของเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างเมือง ด้านการตั้งถิ่นฐานมักอาศัยทฤษฎีและแนวความคิดเรื่องแหล่งกลางชุมชนของ Christaller (1933) และทฤษฎีแหล่งที่ตั้งของ Lösch (1954) เป็นส่วนใหญ่ ตามทฤษฎีแหล่งกลางชุมชน (Central Place

* ชามูเอล คูนิง , ชุมชนชน แปลโดย ประสาท หลักศิลา, หน้า ๔ - ๗

Theory) Christaller อธิบายระบบชุมชนในลักษณะความสัมพันธ์ของขนาด จำนวน และการกระจายตัวของเมือง โดยมีสมมุติฐานว่า ชุมชนเป็นแหล่งกลางในการให้บริการสินค้าแก่พื้นที่โดยรอบ และมีขนาดแตกต่างกันตามหน้าที่ของบริการและจำนวนกิจกรรม ถ้าประชาชนมีอำนาจในการซื้อขายเท่ากัน เส้นทางการคมนาคมเท่ากันในทุกทิศทาง พื้นที่กลางจะเป็นรัศมีวงกลมรอบชุมชนเท่ากันทุกด้าน รัศมีวงกลมนี้จะมีส่วนที่ซ้อนกันอยู่ ทำให้เป็นพื้นที่ไม่อยู่ในอิทธิพลพื้นที่กลางเมืองหนึ่งเมืองโดยเฉพาะ ทำให้ปรับตัวเป็นเส้นตรง พื้นที่กลางแต่ละเมืองจะชนกันเป็นรูปหกเหลี่ยม (Hexagon)

ทฤษฎีแหล่งกลางมีข้อวิจารณ์ว่า ข้อสมมุติฐานที่ใช้ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง กล่าวคือพื้นที่แต่ละแห่งมีสภาพภูมิประเทศแตกต่างกัน การใช้ประโยชน์ไม่เท่าเทียมกันทุกทิศทางจากศูนย์กลาง การคมนาคมขนส่งแต่ละเส้นทางและชนิดของยานพาหนะ ตลอดจนวิธีการขนส่งวัตถุดิบและผลผลิตไม่เท่ากัน เขตพื้นที่บริการของเมืองจึงไม่เป็นรูปหกเหลี่ยม Haggett (1965) ได้ทดลองศึกษาการเทศบาล (municipios) ในประเทศบราซิลพบว่า แม้ว่าเมืองจะมีลักษณะเป็นแนวยาว แต่การปรับตัวภายในพื้นที่มีลักษณะเป็นแนวหกเหลี่ยม มีเมืองเล็ก ๆ ประมาณ ๖ เมืองอยู่รอบเมืองใหญ่ในลักษณะที่ทำให้เป็นรูปหกเหลี่ยมได้ นอกจากนี้มีการศึกษาทางสถิติหาการรวมตัว (ค่า R_n) ของเมืองแต่ละเมืองในรัฐมิสซูรี โดย King (1962) พบว่าเมืองมีการเติบโตในลักษณะตามกฎตามกรรมมากกว่าการกำหนดให้เป็นรูปแบบอย่างหนึ่งอย่างใด การศึกษาแบบนี้ Dacey (1962) ก็พบในบางส่วนของรัฐวิสคอนซินเช่นกัน ความขัดแย้งกันเช่นนี้เป็นเพราะขาดหลักฐานที่แน่ชัดในผลการศึกษา เมืองที่มีขนาดเดียวกันสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป มาตราการที่ใช้เป็นเครื่องวัดก็เปลี่ยนไปด้วย

Richard J. Chorley. and Peter Haggett. ed.,
Models in Geography. (London : The Camelot Press Ltd.,
 1971.) p. 15

Dacey, M., Analysis of central place and point patterns by nearest neighbour method; Lund Studies in Geography, Series B. Human Geography, (1962) pp. 55 - 75
 อ้างใน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๐.

นอกจากการศึกษาการเติบโตของเมืองในรูปหกเหลี่ยมแล้ว ยังมีแบบเกาะกลุ่ม เช่น Brush (1953) พบว่าเมืองที่มีขนาดเล็กจะอยู่ห่างไกลจากเมืองขนาดใหญ่เป็นต้น Olsson และ Person (1964) ใช้วิธีการทางสถิติหาความสัมพันธ์ระหว่างขนาดของศูนย์กลางเมืองกับพื้นที่ว่าง (size of city spacing) พบว่ามีความสัมพันธ์กัน แต่พื้นที่ว่างเป็นผลมาจากความยุ่งยากซับซ้อนที่เกิดจากขนาดของเมือง เช่นเมืองที่เป็นศูนย์กลางและเมืองที่ไม่ใช่ศูนย์กลาง

Lösch (1954) ศึกษาพื้นที่ตั้งโดยใช้หลักการของพื้นที่ตลาดในทางเศรษฐศาสตร์ มาอธิบาย มีข้อสมมุติฐานว่าพื้นที่มีลักษณะเหมือนกันหมด หน่วยผลิตจะตั้งอยู่ในพื้นที่ผู้ผลิตได้กำไรมากที่สุด และผู้บริโภคได้ผลประโยชน์มากที่สุด แหล่งทรัพยากรมีขนาดเล็กอยู่ระหว่างเขตพื้นที่ตลาดของหน่วยผลิต ๒ แห่ง ผู้บริโภคพอใจสินค้าจากหน่วยผลิตทั้งสองแห่งเท่า ๆ กัน พื้นที่ตลาดจึงเป็นวงกลมแต่มีบางส่วนอยู่นอกวงกลม จึงต้องปรับให้อยู่ในพื้นที่ตลาดจึงเป็นรูปหกเหลี่ยม สินค้าแต่ละประเภทจะได้พื้นที่ตลาดขนาดต่างกัน ศูนย์กลางแต่ละศูนย์กลางต้องมีสินค้าอย่างน้อย ๑ อย่าง ถ้ามีการผลิตหลายประเภทศูนย์กลางจะมีขนาดใหญ่ ถ้ามีการผลิตน้อยจะมีขนาดรองลงมาตามลำดับทำให้เมืองมีขนาดต่างกัน เมืองที่อยู่ห่างไกลจะมีความหนาแน่นประชากรน้อย แม้ว่าจะมีข้อวิจารณ์ของ Lösch ว่ามีข้อบกพร่อง แต่มีประโยชน์ในการอธิบายความแตกต่างของชุมชนโดยเฉพาะการจลลัมกับขนาดของชุมชนอันเป็นการศึกษาการขยายตัวของเมืองตามแนวคิด

Von Thünen ให้แนวความคิดเกี่ยวกับแหล่งที่ตั้งเกษตรกรรมซึ่งต้องการเนื้อที่กว้างขวาง มีข้อสมมุติฐานว่ามีเมืองศูนย์กลางเพียงเมืองเดียวและถูกคั่นขาดจากโลกภายนอก ถ้าความสมบูรณ์ของพื้นที่เท่ากันไม่มีแม่น้ำลำคลอง เมืองทำหน้าที่ผลิตคานอุตสาหกรรม พื้นที่รอบนอกผลิตเกษตรกรรม เขามีความเห็นว่าสินค้าเกษตรที่มีน้ำหนักมาก ขนาดใหญ่ เน้าเสีง่าย จะผลิตใกล้ตัวเมืองเพื่อลดต้นทุนการขนส่ง บริเวณที่ไกลตัวเมืองจะผลิตสินค้าที่มีน้ำหนักเบา แม้ว่าจะเป็นความคิดในเรื่องพื้นที่ชนบท แต่ให้แนวความคิดเรื่องการขยายตัวเมืองแบบวงกลมรอบศูนย์กลาง (Concentric rings) ในเวลาต่อมา

วิวัฒนาการของเมืองอาจศึกษาจากลักษณะโครงสร้างภายในที่ปรากฏในรูปแนวดนและการใช้ที่ดิน เช่น Taylor ศึกษาโครงสร้างภายในตัวเมืองพบว่า วิวัฒนาการของเมืองมี ๔ ระยะ

แต่ละระดับมีโครงสร้างภายในเปลี่ยนแปลงไปคือ

๑. **ขั้นทารก (Infantile)** เป็นเมืองขนาดเล็ก ไม่มีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินให้เห็นเป็นย่าน
๒. **ขั้นวัยรุ่น (Juvenile)** มีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินเป็นบริเวณพักอาศัย แต่อุตสาหกรรมรวมอยู่ในครัวเรือน
๓. **ขั้นผู้ใหญ่ (Mature)** โครงสร้างภายในแบ่งเป็นที่อยู่อาศัย การค้า และอุตสาหกรรมอย่างเห็นได้ชัด
๔. **ขั้นชรา (Senile)** เป็นเมืองที่มีโครงสร้างภายในเสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากการเติบโตเต็มที่

ความเห็นของ Taylor มีข้อวิจารณ์ว่า วิวัฒนาการของเมืองไม่จำเป็นต้องปรากฏในขั้นตอนดังกล่าวแต่อย่างใด บางเมืองมีวิวัฒนาการเพียงขั้นทารกเท่านั้นไม่เจริญต่อไปเป็นวัยผู้ใหญ่ บางเมืองไม่มีความเสื่อมโทรมเพราะมีการปฏิรูปอยู่เสมอ รูปแบบของเมืองเป็นการพิจารณาจากโครงสร้าง ภายในมีทฤษฎีที่สำคัญคือ ทฤษฎีวงกลม ทฤษฎีรูปพายหรือรูปลิ้ม และทฤษฎีหลายศูนย์

Burgess และ Park (1925)² เป็นนักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน สร้างทฤษฎีการขยายตัวของเมืองเป็นวงกลม (Concentric Zone Theory) โดยใช้เมืองชิคาโกเป็นตัวอย่างในการศึกษา มีข้อสมมุติว่าผู้อยู่อาศัยในแต่ละเขตมีคุณลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจต่างกัน

---

^๑ Lewis Keeble, Principles and practice of town and country planning. 3rd ed. (London: The Estates Gazette Limited. 1964.) p 87

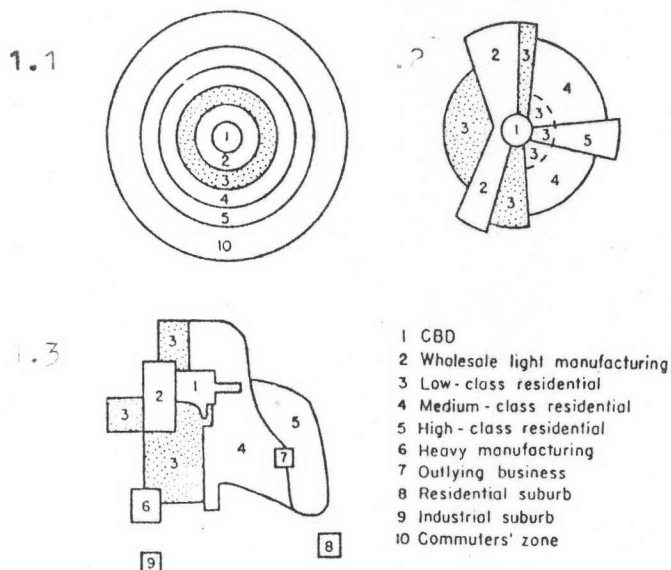
^๒ Richard J. Corley, and Peter Haggett. ed.,
เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๘๘

แต่มีความสัมพันธ์กับศูนย์กลาง ผู้ที่อยู่ห่างจากศูนย์กลางมากเท่าใดยิ่งหมายถึงการมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม (Socio - Economic Status) สูงขึ้นมาก ผู้ที่อยู่บริเวณใจกลางเมืองเป็นผู้มีรายได้น้อย ไม่สามารถเสียค่าใช้จ่ายสำหรับการเดินทางมาทำงานประจำวันในราคาสูงได้ ดังนั้น วงกลมวงในจึงเป็นศูนย์กลางเมืองเป็นที่เริ่มต้นของชุมชนเมือง ประกอบด้วยอาคารบ้านเรือนร้านค้า ธุรกิจ และอุตสาหกรรมรวมอยู่ในศูนย์กลาง (วงที่ ๑) ต่อมาเมืองมีการขยายตัว กิจกรรมต่าง ๆ ขยายขอบออกมารอบนอก อยู่ได้ไม่นานก็ขยายตัวออกไปอีก บริเวณที่เปลี่ยนไปนี้คือเขตเปลี่ยนผ่านหรือเขตเสื่อมโทรม (วงที่ ๒) ต่อมาประชากรเพิ่มมากขึ้นเมืองขยายวงออกไปอีกเป็นที่พักอาศัยคนงานและเกิดการค้ำขึ้น มีสถาบันการศึกษาและสวนสาธารณะ (วงที่ ๓) คนที่เคยอาศัยอยู่ในวงที่ ๓ ก็จะย้ายออกมาอยู่รอบนอกทำให้เมืองขยายออกมาเป็นที่อยู่อาศัยของชนชั้นกลาง (วงที่ ๔) และขยายวงออกไปจนกระทั่งถึงวงที่ ๑๐ อันเป็นที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้สูง สามารถเดินทางไปกลับได้กับศูนย์กลางเมือง (แผนภูมิที่ ๑. รูปที่ ๑.๑)

ทฤษฎีนี้เป็นแนวความคิดแบบอนุกรมคติ ที่ใช้อธิบายเกี่ยวกับการขยายเขตของเมือง เป็นการขยายตัวเข้าไปแทนที่เขตอื่น โดยผู้คนเขตเดิมถอยออก การขยายตัวเมืองเป็นแบบรัศมี

Hoyt (1939) เสนอทฤษฎีรูปพาย (Sector Theory) ด้วยความคิดคล้ายเบอร์เกสที่ว่า เมืองใหญ่จะมีศูนย์กลางเป็นวงกลมแต่กิจกรรมต่าง ๆ ไม่จำเป็นต้องซ้อนอยู่ในวงกลมเดียวกัน เช่น อุตสาหกรรมไม่จำเป็นต้องเกิดเป็นวงรอบอาณาบริเวณศูนย์กลางเมืองแต่อาจเจริญหรือขยายตัวไปตามริมทางรถไฟ เป็นแนวตรงหรือเป็นส่วน อาจมีจุดเริ่มต้นจากศูนย์กลางเมืองแล้วขยายตามแนวสายสู่ชานเมือง มีลักษณะเป็นรูปลิ้ม (แผนภูมิที่ ๑. รูป ๑.๒) ผู้มีรายได้สูงมีแนวอยู่รอบนอกออกไปมากกว่าครึ่งหนึ่งหรือหนึ่งในสี่ของเส้นรอบวงชุมชนเขตเหล่านี้จะไกลออกไปจากย่านอุตสาหกรรม เขตรายได้ต่ำจะอยู่ใกล้ศูนย์กลางมากขึ้น การเพิ่มขึ้นของประชากรสังเกตได้จาก การเคลื่อนย้ายออกไปรอบนอกที่มีค่าใช้จ่ายสูงทำให้กระจายตัวอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ตามข้อกำหนดทางภูมิประเทศและเส้นทางคมนาคม

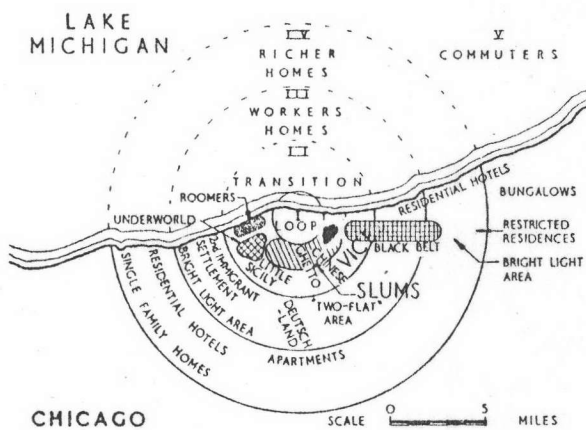
แผนภูมิที่ 1 โครงสร้างการใช้ที่ดิน

9.22 Concentric (A) sector (B), and multiple nuclei (C) models of urban structure (Source: Haggett, 1965, p. 178)

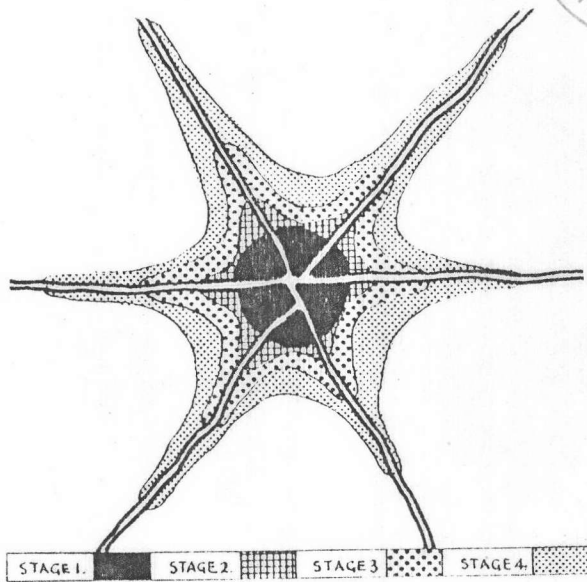
- รูปที่ ๑
- ๑.๑. ทฤษฎีวงกลม
  - ๑.๒. ทฤษฎีรูปพาย
  - ๑.๓. ทฤษฎีหลายศูนย์

รูปที่ ๒ รูปแบบการใช้ที่ดินในเมืองที่ไม่มีการวางผัง

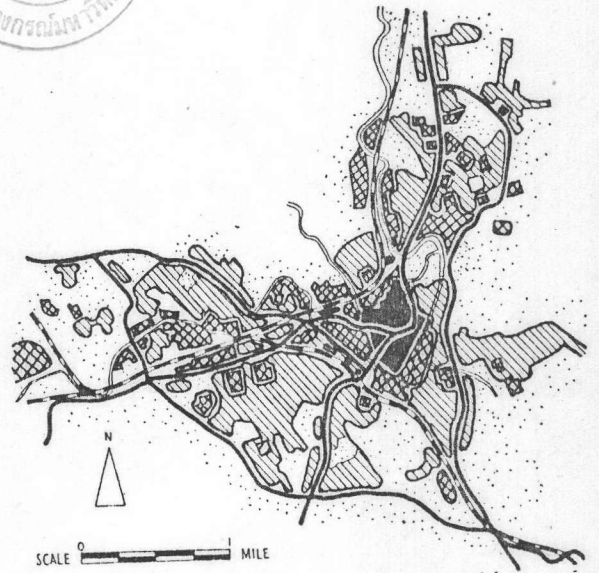

รูปที่ ๒.๑. การอยู่อย่างแยกตัวทางเชื้อชาติ

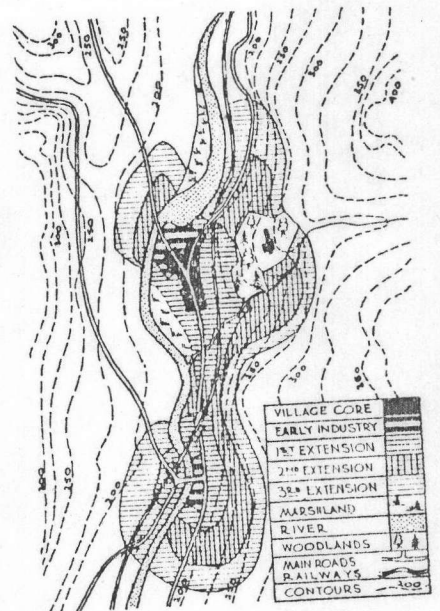
รูปที่ ๒.๒. การขยายตัวตามแนวถนน

รูปที่ ๒.๓. เมืองที่ไม่มีการจัดให้อุตสาหกรรมอยู่เป็นสัดส่วน

รูปที่ ๒.๔ เมืองที่มีการขยายจากศูนย์กลาง

รูปที่ ๒.๕ เมืองที่มีที่ตั้งบังคับ

Harris และ Ullman (1945) เสนอทฤษฎีหลายศูนย์กลาง (Multiple Nuclei Theory) ศึกษาค้นคว้าศูนย์กลางต่าง ๆ เช่นธุรกิจการค้า อุตสาหกรรม ที่พักอาศัย ทั้งมาก่อนที่จะเกิดเมืองใหญ่ขึ้น แต่ละศูนย์กลางมีความสำคัญในตัวของมันเอง สิ่งอื่น ๆ เช่นสภาพภูมิประเทศมีอิทธิพลต่อการเติบโตในภายหลัง เมืองใหญ่ตามทฤษฎีนี้จะเติบโตโดยรวมเอาศูนย์กลางสำคัญต่าง ๆ ไว้ด้วยกัน เมืองที่มีขนาดใหญ่มากขึ้นเท่าใดก็จะมี การแบ่งแยกเป็นศูนย์กลางย่อยตามความชำนาญพิเศษเฉพาะของตน (แผนภูมิที่ ๑. รูปที่ ๑.๓) ทฤษฎีนี้มีลักษณะใกล้เคียงความเป็นจริงของเมืองในอเมริกาหลายเมือง

อย่างไรก็ดีทฤษฎีต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงการพยายามหาคำอธิบายรูปแบบการขยายตัวของเมืองซึ่งใช้อธิบายปรากฏการณ์ได้เพียงบางส่วน ความเป็นจริงนั้นไม่เป็นไปตามข้อสมมุติฐานที่ตั้งขึ้น แต่เป็นไปตามสภาพข้อเท็จจริงที่แวดล้อมอยู่ เช่น ทฤษฎีวงกลมของเบอร์เกสที่พยายามอธิบายการเติบโตของเมืองด้วยหลักง่าย ๆ ทำให้มองข้ามความสำคัญของสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ถนน การพัฒนาพื้นที่ทำให้ไม่สามารถอธิบายวิวัฒนาการของเมืองตามความเป็นจริงที่มีสภาพซับซ้อนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพแวดล้อมกายภาพและการแข่งขันด้านเศรษฐกิจ ไม่มีอิทธิพลต่อรูปแบบวิวัฒนาการของเมืองมากไปกว่าความเห็นชอบและรสนิยมของคนในชุมชน ตลอดจนความพึงพอใจในวิถีชีวิตของคน

งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวิวัฒนาการของชุมชนเมือง

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวิวัฒนาการของเมืองมีทั้งการศึกษาเมืองในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น อังกฤษและสหรัฐอเมริกา กับการศึกษาเมืองในประเทศที่กำลังพัฒนา เช่นเมืองในกลุ่มประเทศลาตินอเมริกา เป็นต้น

การศึกษาวินิจฉัยวิวัฒนาการของเมืองในสหรัฐอเมริกาส่วนใหญ่เป็นการศึกษาจากของจริง (Empirical studies) มีการศึกษาอย่างกว้างขวางนับตั้งแต่การศึกษาค้นนิเวศวิทยาเรื่องการรุกเข้าแทนที่ (invasion-succession) จนกระทั่งการตั้งทฤษฎีการขยายตัวของ Hoyt (1964) ต่อมา Chapin และ Weiss (1962) ศึกษาวิจัยที่มีต่อการวิวัฒนาการขยายตัว

* เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๒

ผลที่ได้จากการคำนวณเป็นการอธิบายการขยายตัวของเมืองโดยใช้ค่าความสัมพันธ์ระหว่างความหนาแน่นของประชากรกับระยะทางจากใจกลางเมืองในลักษณะ Exponential Curve ซึ่งเป็นค่าเฉลี่ยทั่วไปเท่านั้น ไม่อาจให้ค่าตอบชี้ชัดลงไปได้ว่าบริเวณความหนาแน่นสูงอยู่ที่ใดบ้าง

ในกลุ่มประเทศลาตินอเมริกา วิวัฒนาการของเมืองกำหนดโดยการเป็นเมืองและการปกครองมากกว่าแรงจูงใจทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการพัฒนาพื้นที่โดยรอบ ความไม่มั่นคงทางการเมืองทำให้การปกครองมีลักษณะรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง เน้นเรื่องความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในชาติ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่โดยรอบเกิดจากการนำของระบบราชการมากกว่าการแข่งขันของภาคเอกชน เมืองที่เป็นนครหลวงจึงมีขนาดใหญ่ เช่น เมืองบูเอโนสไอเรส ประเทศอาร์เจนตินา เป็นต้น^๑

สำหรับประเทศไทย การศึกษาเรื่องวิวัฒนาการของเมืองส่วนมากเป็นการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับขนาดของเมือง เช่น เรื่อง Urbanization in Thailand 1947-1967 ของ Sidney Goldstein เป็นต้น การศึกษาเรื่องวิวัฒนาการของเมืองที่มีลักษณะทางกายภาพ คือ เรื่องการเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานคร เป็นการศึกษาระบบการเปลี่ยนแปลงและอิทธิพลที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ โดยมองจากอดีตที่เปลี่ยนการคมนาคมจากทางน้ำมาเป็นการเดิน และ การทุ่มเทงบประมาณสร้างสาธารณูปโภคสาธารณูปการ โดยความช่วยเหลือจากต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นต้นมา ทำให้เมืองมีการขยายตัวเป็นรูปตัว V จากบริเวณใจกลางเมืองมีการเปลี่ยนแปลงด้านอาคารและสิ่งปลูกสร้าง มีตึกสูงและโรงแรมขนาดใหญ่เพื่อต้อนรับชาวต่างชาติ ปัจจุบันที่มีอิทธิพลต่อการขยายตัวของเมืองคือ แหล่งที่ตั้งของกรุงเทพมหานคร การเป็นศูนย์กลางคมนาคม การเป็นศูนย์กลางการบริหาร นอกจากนี้มีปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเป็นความนิยมในการส่งบุตรหลานเข้ามาศึกษาและหางานทำในกรุงเทพฯ ทำให้เมืองมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว^๒

^๑ Glenn H. Beyer. ed., The Urban Explosion in Latin America. (New York : Cornell University Press. 1967). pp. 62-65

^๒ วิญญู วิจิตรวาทการ และคณะ, การเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานคร. พิมพ์ครั้งที่ ๑. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. ๒๕๑๕) หน้า ๓๕-๓๗

วิธีการศึกษาวิวัฒนาการและรูปแบบของชุมชนเมืองในภาคตะวันออกเฉียง

มีขั้นตอนในการดำเนินการดังนี้

ก. ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล ข้อมูลที่ใช้เป็นข้อมูลทุติยภูมิทั้งสิ้น เนื่องจากมีข้อจำกัดในค่าเวลาและงบประมาณ ข้อมูลที่ใช้ประกอบด้วยข้อมูลด้านประชากร เศรษฐกิจ และสังคม และลักษณะทางกายภาพ ข้อมูลบางส่วนใช้การปรับค่าเพื่อให้ได้ยอดรวมตามหลักฐานทางสถิติของประเทศ และใช้ข้อมูลเปรียบเทียบย้อนหลังเพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลง

ข. วิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงบรรยายเปรียบเทียบประกอบกับแผนที่ แผนที่ และตาราง

ค. สรุปผลการศึกษา และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชุมชนในอนาคต